

Fulvio Šuran

Sveučilište »Juraj Dobrila« u Puli, Odjel za studij na talijanskom jeziku, M. Ronjgova 1, HR–52100 Pula
fsuran@ffpu.hr

Sumrak osobnog identiteta u suvremenom tehničkom razdoblju

Sažetak

Nakon uvodnoga dijela u kojem ću govoriti o problematičnosti identiteta i poteškoći njegovog faktičnog priznavanja unutar suvremenog zapadnog kulturnog okruženja, u prvom ću poglavlju analizirati neke vidove suvremenog zapadnog mišljenja koji su problematiku identiteta, u bilo kojem svom obliku, dovele na površinu. U drugom ću se poglavlju usredotočiti na poimanje pojedinca kao individue, budući da se radi o pojmu koji je pretežito zapadnog porijekla i koji ima svoj izvor u antičkoj filozofiji, a unutar suvremenog tehničkog doba sve preduvjete svog završetka. U trećem poglavlju pažnja će biti usmjerena na sagledavanje funkcionalnosti (svrhovitosti) kao na noviji oblik »identiteta« koji neminovno vodi do sve rasprostranjenijeg procesa deidentifikacije, budući da je ljudskom djelovanju oduzeta ona svrhovitost koja ga je razlikovala od ostalih živih bića. Upravo zato cjelokupno obzorje tehničke funkcionalnosti čovjeku postaje sve nedostupnije i neshvatljivije. Zato je unutar tog obzorja potrebno tražiti i pronaći nova značenja za već istrošene pojmove, kao što je pojam identiteta, koji je svoj pravi smisao i izvor nalazio unutar prijašnjeg, antropološkog obzorja.

Ključne riječi

znanstveno-tehnički aparat, empirijski pojedinac, parcijalni identitet, sustav vrijednosti, osobni identitet, sloboda kao zatajeno robovanje, deidentifikacija, kultura relativizma, kultura beznačajnog izbora, sloboda nemoćnosti

Problematičnost identiteta u suvremenom (zapadnom) kulturnom obzorju

U ovom tekstu prvenstveno ću se usredotočiti na problematičnost identiteta i na poteškoću njegovog faktičnog prepoznavanja i priznavanja unutar suvremenog zapadnog kulturnog okruženja, koji je pretežito određen tehnički finaliziranim predmetom djelovanja. Naime, pokušat ću donekle odrediti koji su ti uvjeti koji bi na neki način mogli dovesti do analize koja se neće ograničavati samo na raspoznavanje i priznavanje onih funkcija koje pojedinac obnaša u društvu, već će ga prepoznati i prihvatiti i u svojoj cjelovitoj osobnosti.

Sama činjenica da se sve više tematizira takozvano »komunikativno djelovanje«¹ označuje da u suvremenom tehničkom razdoblju² vrijedi onaj oblik komunikacije koji ne predviđa nikakva međuljudska (intersubjektivna) oče-

¹ Radi se o djelovanju koje teži međuljudskom (intersubjektivnom) shvaćanju, potrebnom radi stvaranja praktičnog znanja, nasuprot Habermasovom *instrumentalnom* djelovanju koji ima čisto funkcionalnu tehničku naklonost.

² Očito je kako tu mislim na postmoderno znanstveno-tehnički parcijaliziranu i specijaliziranu, a danas svjetski dominantnu viziju stvarnosti kao izričiti proizvod zapadne tradicije.

kivanja, kao ni posebne interakcije između subjekata. Iz toga je očito da po samoj definiciji stvari postaje monološka,³ a ne dijaloška.⁴ To znači da ne posjeduje više onaj osnovni dijaloški element, pozitivne ili negativne naravi, koji je potreban u spomenutom komunikacijskom djelovanju, a koji oblikuje, odnosno ostvaruje osobni identitet, i to postajući svjestan vlastitog identiteta kroz upoznavanje drugih osoba, različitih od sebe.

U pred-tehnoškim društvima nije postojala potreba postavljanja problema identiteta te njegovog priznavanja i prihvaćanja. Razlog nije u tome što pojedinci nisu imali identitet ili zato što ovaj nije ovisio o njihovom priznavanju, nego se radilo o nečemu što je bilo toliko očito da nije postojala nikakva potreba tematiziranja. Nasuprot tome, u suvremenom svijetu⁵ posljednju riječ ima sveprisutniji i sve više prožimajući znanstveno-tehnički Aparat, koji unutar svojeg obzorja sve korjenitije oblikuje cijelu stvarnost, planski je uključujući u dominantnu suvremenu zapadnu kulturu, koja je pretežito određena i oblikovana tehnički ciljanim predmetnim djelovanjem. Ono danas sve više predstavlja obzorje iz kojeg se čovjek bez kvalitete, odnosno bez identiteta, vrednuje sposobnim te sudi o svom životu ovisno o postignutoj integraciji unutar suvremenog sustava vrijednosti.⁶ Biti integriran znači promatrati samoga sebe s perspektive znanstveno-tehničkog sustava vrijednosti.⁷ Na kraju krajeva to znači da što je čovjek vjerniji sustavu vrijednosti znanstveno-tehničkog Aparata, manje će pripadati sebi, ali će zato biti pozitivno ocijenjen i cijenjen od strane drugih, a budući da drugi predstavljaju osnovu vlastitog prepoznavanja, naposljetku i od sebe samog.

Od prirodnog do posljednjeg čovjeka ili od *homo fabera* do službenika

Dopustite mi da sada ukratko prokomentiram neke vidove suvremene zapadne misli koji su problematiku identiteta, u bilo kojem svom obliku, doveli na vidjelo. Potreba za priznavanjem, kao tipična ljudska osobina, jedan je od motiva koji nalazimo u čitavoj antropološkoj perspektivi zapadnog čovjeka i koji je obrazložen na sistematski način, počevši od Platona.⁸ Za Platona se veći dio ljudskog ponašanja može protumačiti kao produkt zajedničkog odnosa požudnog dijela duše, koji ljude tjera da prisvoje željene predmete, i umnog, koji čovjeku pokazuje najbolje načine kako da ih pridobije i kako da se njima služi. Osim toga, Platon nam tumači kako ljudi izričito teže ka vlastitom priznavanju. I upravo zato od okoline zahtijevaju prihvaćanje pozitivnog vrednovanja vlastitih sposobnosti unutar grupe ljudi sličnih sposobnosti i osobina, kao i predmeta, ideja ili načela za koje smatraju da su bitna te da podržavaju njihovu čast unutar društva. Za Platona taj unutarnji zahtjev za priznavanjem ima izvor u *thymòs*, tj. u prirođenom osjećaju za pravednost. Osjećaj, ukoliko je povrijeđen, automatski utječe na *thymoidés*, na voljni i smioni dio duše koji (slobodnog) čovjeka tjera da se bori za ono što on smatra pravičnim sve do pobjede, neovisno o tome hoće li zbog toga biti ubijen, jer bez čistog obraza čovjek nema ponosa pa gubi i vlastitu slobodu, zbog čega i sâm ljudski život⁹ postaje beznačajan.

Ova smionost duše, koja pojedinca tjera na hrabre zahvate, a koja za Platona predstavlja potrebu za osobnim priznavanjem, u sebi sadržava *cijenjenje sebe* koje ćemo u obliku samosvijesti pronaći i u Hegelovoj *Fenomenologiji duha* kao zaseban dio ljudske vrste. Hegel kreće od stajališta da se čovjek ne bi mnogo razlikovao od drugih životinja da se u njemu, osim elementarnih prirodnih potreba nužnih za život, ne nalazi i potreba za vlastitim priznavanjem

od strane drugih. Pojedinaac ne bi mogao postati samosvjestan, tj. svjestan svojeg identiteta, svojeg vlastitog Ja, kad ne bi bio priznat, a to znači i prihvaćen od onih pojedinaca koje on smatra, priznaje i prihvaća kao njemu sličnima.

Zbog toga je čovjek od samog početka svoje ljudskosti društvena životinja jer spoznaje koje ima o svom identitetu iziskuju priznavanje drugih (*Anerkannsein*), što je nužno da bi netko imao svijest o sebi. Onaj tko ne stavlja u igru vlastiti život kako bi bio prihvaćen od drugih i prepoznat kao njihov, bira put podređenosti, tj. roba. Međutim, onaj tko odbacuje podređenost riskirajući i život, odlučan je u obrani vlastite slobode koja je, prema Hegelu, tipična ljudska osobina. Međuljudski sukob nije, dakle, određen od strane nekakvih biološki podsvjesnih motiva ili osobina, koji bi se pojavljivali u situaciji opasnosti radi samozaštite, već je to tipična ljudska osobina koja predstavlja preduvjet slobode.¹⁰

Nietzsche u svojim premisama o liberalnoj demokraciji,¹¹ ali i socijalističkim aspiracijama,¹² vidi prevlast sekulariziranog kršćanskog ideala jednakosti svih pojedinaca pred Bogom. Ovdje se radi o takozvanom *posljednjem čovjeku* koji, odustajući od potrebe za vlastitim osobnim priznavanjem, odbacuje i vlastiti ponos. Prema Nietzscheu, ovi *ljudi bez ponosa* uopće ne posjeduju izvorni *thymòs*, tj. onu vatrenu želju za priznavanjem kao dio vlastite posebnosti. Razlog tomu je taj da su ovi *posljednji ljudi* pokrenuti prvenstveno racionalnim i požudnim porivom, a teže jedino zadovoljavanju vlastitih potreba. Budući da nemaju nikakav motiv koji bi ih naveo na spoznaju da se uzdignu iznad samih sebe, oni prestaju imati bilo kakvu ljudsku osobinu.¹³ No ono što Nietzsche ne uviđa jest činjenica da priželjkivanu *smrt Boga*, kao kraja epistema, u sebi latentno sadržava i kraj jednog mogućeg, iako hipotetičnog *renovatio mundi*, preobražaja svih vrijednosti. Unutar toga ni teorija *vječnog vraćanja svega* nije ništa drugo nego jedan od neuspjelih palijativa, zbog čega će se lijek pokazati gorim od bolesti.

3

Tj. u sebi zatvorena i već unaprijed određena.

4

Ovdje se pozivam na svoje izlaganje »Masovni mediji i suvremeni svijet« koje sam održao na simpoziju 18. *Dani Frane Petrića*, pod glavnom temom »Filozofija i mediji«, Cres, Hrvatska, 23.–26. rujna 2009.

5

U svijetu sveopće globalizacije, specijalizacije, parcijalizacije i atomizacije.

6

To znači da u suvremenom svijetu, koji je pretežito određen tehnički finaliziranim predmetom djelovanja, pojedinac sebe i ostale promatra i vrednuje kategorijama *sposobnosti*, i to ovisno o više ili manje uspješnoj uklopljenosti i integraciji u samom sustavu općeprihvaćenih vrijednosti.

7

Suvremeni pojedinac procjenjuje i vrednuje svoje postojanje, sigurnost i mentalno zdravlje, tj. svoj identitet prvenstveno u odnosu prema općeprihvaćenim vrijednostima i mjerilima tehničkog Aparata. Dakle, unutar znanstveno objektivnog vrednovanja ljudskih kapaciteta.

8

Ovdje mislim na njegovo glavno djelo *Država*, Knjiga IV., u kojoj na mitopoetski način dijeli dušu na tri različita dijela: na požudni ili pohotni (*epithymetìkòs*), koji svoje sjedište ima u utrobi; na voljni, smioni i razdražljiv (*thymoidés*), koji se nalazi u srcu; te na racionalni (*logitiskòn*), sa sjedištem u glavi.

9

Platon, *Država*, Knjiga IV, 440c–d, Naklada Jurčić, Zagreb 2004., str. 192.

10

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologia dello spirito, Volume secondo*, La nuova Italia, Firenze 1973., str. 157.

11

Koja svim ljudima pripisuje iste ovlasti i dostojanstvo pred zakonom.

12

Koje ukidaju potrebu prepoznavanja prema načelu jednakosti.

13

Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zarathustra. Knjiga za svakoga i ni za koga*, Mladost, Zagreb 1976., str. 14–15.

Razlog tomu je i činjenica da je racionalnost, koja predsjedava suvremenim tehničkim razdobljem, pomakla problem prepoznavanja s razine osobnog odnosa između roba i gospodara na razinu neosobnog odnosa koji proizlazi iz prisvajanja točno određene uloge, s posljedičnim potenciranjem njezine funkcionalnosti i beznačajnosti osobne slobode. Međutim, kada se govori o ulozi u vidu funkcije koju netko obnaša unutar određenog sustava vrijednosti, onda se misli na tehničku naklonost. Kada se, dakle, govori o slobodi uloge, tada se misli na njezinu funkcionalnost, tj. na slobodu koju si može priuštiti Aparat, koji tada može ljudska bića i prostor njihovog djelovanja upotrebljavati prema zadanom cilju. To znači da je došlo do relevantnog premještanja izvornog *thymòsa* pojedinaca od osobnog identiteta prema funkciji koju ovaj obnaša i s kojom se sve više identificira, što posljedično vodi do identiteta nesigurnog u vlastite granice, ali i do poistovjećivanja s ulogom koja mu je dodijeljena od strane raspoređivanja unutar znanstveno-tehničkog Aparata. Dakle, pomjera se od vlastite osobnosti u smjeru uloge koja mu je dana u skladu sa sustavom vrijednosti Aparata, i to do krajnjeg besramnog otopljenja s njegovim očekivanjima, jer identitet svakog pojedinca ne zavisi više o odnosu koji se uspostavlja s drugim pojedincima, nego o sveprisutnosti svjetski dominantnog, aseptičkog i anonimnog Drugog od sebe, tj. velikog Brata koji ima sve osobine znanstveno-tehničkog Aparata. Na taj način pojedinac, kako bi pridobio svoj identitet, mora nijekati postojeću razliku između svog Jastva i svoje funkcije. To zapravo znači da mora negirati razliku, ukoliko ona još postoji, između svog Jastva i Aparata koji ga prepoznaje, dajući mu i zasluženu važnost u odnosu na njegovu podređenost svojim djelovanjem i življenjem.

Da bi barem nekako pokušao izaći iz tog začaranog kruga, čovjek mora biti svjestan da u današnje vrijeme ima posla s tehnički oblikovanim svijetom koji je izgubio svaki oblik ljudskosti, odnosno s ljudskim svijetom punim upotrebnih predmeta i poslušnih oruđa. Tu bi svjesnost trebalo proširiti i na ona područja koja, iako se kreću na ontičkom planu, kao što su psihologija i sociologija, još uvijek nisu u potpunosti shvatila¹⁴ da su danas ljudski odnosi neminovno zatočeni unutar dominantnih odnosa sa stvarima i sa sustavom vrijednosti znanstveno-tehničkog Aparata. Trebali bismo se, dakle, usredotočiti na problematiku postojećeg odnosa s postojećom tehničkom »aparaturom«, koja ljude upotrebljava na isti način kao i vlastite dijelove. Budući da je suvremeni svijet tehnike do te mjere obrisao razliku između tehničkih i društvenih oblika, postalo je suvišno i neutemeljeno bilo koje njihovo daljnje razlikovanje. Na taj način znanstveno-tehnička racionalnost svakom pojedincu isporučuje isti proizvod, pridodajući mu samo prividnost privatnosti i lažnog prepoznavanja njegove osobnosti, pritom zaboravljajući da kada stvari počinju gubiti svoju konzistentnost, svijet neminovno postaje nekonzistentan i iščezavajuć, a upravo se to događa i našem identitetu.

U svijetu u kojem je trajnost (vrijednosti) predmeta zamijenjena proizvodima koji imaju kratkotrajni uporabni rok, očigledno je da čovjek, nemajući nikakvo središte, točku ili mjesto uporišta, gubi i unutarnji dijalog sa samim sobom koji je itekako važan za održavanje vlastitog identiteta, jer posjeduje sve osobine nadziranja i kontinuiteta vlastitog psihičkog života. Tehnika, unutar svijeta neograničenih mogućnosti koje se protežu od umjetne oplodnje do nanotehnologije, od sveopće i sve više prožimajuće komunikacije do masovnog pokolja, dopušta sebi da realitet svijeta pomakne u dimenziju sna u kojoj pojedinac percipira samo odsjaj, odraz svojih želja, ali i strahova. Unutar takve dimenzije sna način življenja ili uopće smislenosti, koji često graniči s noćnom morom, pokazuje neshvatljivost i bježi pokušajima kontrole.

Do toga dolazi jer se konstantna smislenost, koja se nalazi u osnovi (osobnog) identiteta, rastvara i gubi u nizu beznačajnih i bezvrijednih anonimnih trenutaka života. Nažalost, ti su trenuci i jedini mogući odgovori na sve prošireniji osjećaj besmislenosti i nerealnosti, kojeg tehnika proširuje kao pravu i jedinu sliku svijeta. Dakle, bez jedne stalne, trajne i osiguravajuće solidne stvarnosti za koju se može pridržati i uloviti, identitet postaje nesiguran i problematičan, i to ne zato što pojedinac više ne pripada određenim društvenim kategorijama, nego zato što se više ne nalazi u stabilnom svijetu obdaren nezavisnom egzistencijom. Naime, tamo gdje je svijet znanstveno-tehnički neprestano stvoren i rastvoren, sama razlika između stvarnosti i virtualnosti postaje sve nedorečenija, a tako nedorečen i nejasan postaje i vlastiti identitet, kao i sam prostor (djelovanja) slobode.

U suvremenoj kulturi potrošnje, gdje ništa nije i ne smije biti trajno, sloboda više nije izbor osobnog stava djelovanja koji vodi raspoznavanju (individualizaciji), nego je izbor da se drži otvorena sloboda izbora, gdje se podrazumijeva da se identiteti mogu »oblačiti« i odbaciti, ovisno o prevladavajućem kulturnom trendu, kao što nas je potrošačka kultura naučila da činimo i s odijelima. No, tamo gdje izbor ne proizvodi razlike ne mijenja se ni tijek stvari, ne stvara se nikakav lanac događaja koji bi mogao biti nepovratan, jer je sve zamjenjivo. Tada postaje očito kako i međuljudski odnosi vjerno ponavljaju one odnose koje imaju s potrošačkim proizvodima koji, iako su prividno različiti, zapravo su sve više nerazlučivi, *zbog čega birati ne znači ništa drugo doli potvrditi identičnost u iluziji različitog.*

Opskrbljujući pojedince mogućim prividnim, iluzionističkim i nekonzistentnim svjetovima, raznoraznim promjenjivim (proteiformnim) identitetima uporabnih vrijednosti, kao i uvijek promjenjivih izbora, potrošačka kultura širi, u svojoj šarolikoj ponudi brojnih mogućnosti, onu neslobodu (osobnog, svjesnog djelovanja) koja nije ništa drugo nego suzdržanost od svjesnog biranja, što je tipično za svijet u kojem prevladava konformizam. Budući da nije vezan ni za kakvu prinudu, ovaj oblik neslobode uopće nije primjetljiv, a lišavanje (deprivacija) koje podrazumijeva nije popraćeno nekakvim mogućim osjećajem lišenosti (deprivacije). Jedino u slučaju kakvog tehničkog kvara u sebi kratkoročno doživljavamo iskustvo nekonzistentnosti svakodnevnog svijeta. Kratkoročno, jer tada prizivamo tehniku kako bi nam vratila onaj, na umjetni način stvoren, sigurnosni svijet koji sa svojim neograničenim mogućnostima čini da zaboravimo već izgubljeni izvorni odnos s tradicionalnim, neponovljivim prirodnim svijetom i s našom urođenom prirodnom stvarnošću svijeta kojeg smo se (u jednom, vremenski neodređenom trenutku) sami lišili da bi vladali nad njime radi vlastite sigurnosti.

Govorimo o prividu, odnosno obmani, a ne o slobodi, jer se o slobodi može govoriti samo kada postoji mogućnost izbora između različitih životnih prilika; između različitih vizija svijeta, a ne unutar samo jednog svijeta koji skriva svoju apsolutnost iza mnogobrojnih, raznovrsnih proizvoda kojima smo bez stanke svakodnevno opskrbljeni, ako ne i bombardirani. Radi se, dakle, o svijetu koji nam se predstavlja kao jedini mogući izbor. Jasno je, međutim, kako u tako postavljenom obzoru stvarnosti čovjek nema nikakav izbor. Nesvjesnost našeg robovanja tom činjeničnom stanju stvari odvija se posredstvom tehničkih sredstava koja nas brižno okružuju i koja nam daju egzistencijalnu

sigurnost te nam omogućuju zadovoljavanje svih naših potreba i prohtjeva, i to u onom trenutku u kojem to i zaželimo. To u nama stvara osjećaj punog i utješnog prisustva koji, iako na prvi pogled egzistencijalno osiguravajuć, osim što oduzima snage našoj mašti koja omogućava ostvarenje različitih svjetova, ukida i bilo koju mogućnost iskustva, jer se o iskustvu može govoriti tek onda kada stvari mogu biti doživljene drugačijima, odnosno kada mogu poprimiti i drugačiji izgled od onoga kojeg svakodnevno doživljavamo.

U suvremenom tehničkom razdoblju jedini je sretan način življenja zasigurno onaj standardizirani, tj. onaj koji se striktno veže uz sustav koji nas održava na životu i potvrđuje nas kao individue. Valja napomenuti kako nijedno prijašnje povijesno razdoblje, koliko god ono bilo apsolutističko i/ili diktatorsko, nije poznavalo nikakav sličan proces omasovljenja. Do danas nijedan apsolutistički vladar ili diktator nije bio u prilici da stvori takav sustav vrijednosti i životnih uvjeta u kojem omasovljenje i standardiziranost sveukupnog društvenog života predstavlja jedinu mogućnost življenja. Upravo je to glavni razlog zbog kojeg su apsolutistički i diktatorski režimi propali, jer sila moći (prisila), iako nasilnička i brutalna, koju su upotrebljavali da bi držali puk pod jarmom, nije imala prilike isključiti druge mogućnosti života. Tako se primjerice pad komunističkog sustava vrijednosti ne može pripisati svojoj neistini i to zbog toga što onaj dio znanstveno-tehničkog Aparata kojeg je posjedovao nije imao dovoljno snage u ostvarivanju ciljeva naspram njemu suprotnom društvenom sustavu. Na kraju krajeva, sve se svodi na neravnomjerni odnos snaga dviju društveno-politički različitih ideologija u posjedovanju većeg i djelotvornijeg dijela znanstveno-tehničke Aparature. Ovdje, dakle, sloboda kapitalističkog sustava ili uljudnost kršćanstva nemaju nikakve veze s padom komunističkog sustava vrijednosti.

Znanstveno-tehnički obzor, ne dopuštajući postojanje drugih mogućih vizija stvarnosti, može nesmetano djelovati i bez ikakve nasilne metode, jer može spontano i bez negativnih posljedica na svoj neograničeni razvoj pridobiti individualnu požrtvovnost koja je karakteristična u pred-tehnološkim razdobljima u vidu brojnih mučenika, počevši od mitoloških heroja svih epskih spjevova i od prvih kršćanskih svetaca pa sve do modernih revolucionarnih masa, poznatih kao *sacrificium individuationis*, koji su odbijali prilagodbu dominantnom društvenom sustavu vrijednosti. U njihovom su odbijanju bile prisutne i druge alternativne mogućnosti življenja. Radi se ovdje o takvim mogućnostima koje se u današnjem suvremenom tehničkom razdoblju ne mogu ostvariti izvan ovog, jedinog nama danog vidokruga (apsolutnog tehnicizma) koji se, prema riječima mog cijenjenog profesora i prijatelja Branka Despota, pretvorio i u jedini mogući »*vidokrug apsoluta*«, samo unutar kojeg je odobrena svaka druga mogućnost da se nastavi u beskrajnom ponavljanju nekonzistentnih pojedinačnih prohtjeva.

Osobni identitet kao obmana, varka, priviđenje

Sada ću usmjeriti svoju pažnju na poimanje pojedinca kao individue, na pojam koji je izričito zapadnog porijekla, a svoj izvor ima u antičkoj filozofiji, ali koji u suvremenom znanstveno-tehničkom razvoju zapadne civilizacije nalazi sve preduvjete svog završetka. Ono što u biti nestaje, a što nismo prethodno naveli i detaljnije precizirali, nije društveni atom u obliku nedjeljivog entiteta koji prirodno odgovara (pripada) određenoj vrsti, a kulturno jednom društvu unutar kojeg prema svojim osobinama ponavlja prihvaćenu tipologiju vrijednosti. Ono što nestaje jest subjekt koji se, počevši od samosvjesnosti,

smatra autonomnim, neovisnim i slobodnim do granica tuđih individualnosti i sloboda, a posredstvom svog prepoznavanja jednak je drugima sličnih osobina. Prema tome, ne nestaje empirijski pojedinac, nego (zastarjeli) tradicionalni sustav vrijednosti.

Da bi se pojasnilo o čemu se radi treba razlikovati dvije vrste, dvije tipologije pojedinca: empirijskog čovjeka, koji je u svom parcijalnom identitetu službenika i tehničara prijeko potreban da bi znanstveno-tehnički Aparat funkcionirao; i onog pojedinca koji svoje djelovanje zasniva na sustavu vrijednosti prijeko potrebnom za stvaranje osobnog identiteta. Radi se o prepoznatljivom identitetu koji je, zasnivajući se baš na toj posebnosti, stvorio i dao smisao povijesti, tj. o svjetskoj viziji unutar koje nisu društvena formacija ili sustav ti koji pojedinca određuju kao dio svoje stvarnosti (kao svoj dio), već je pojedinac taj koji kao pravi subjekt djelovanja stvara društvene prilike kao uvjete vlastitog ostvarenja. Ne treba naglašavati kako se ovdje radi o čovjeku tradicije ili kvalitete.¹⁵

U današnje vrijeme, kao što sam već obrazložio u dva svoja prijašnja izlaganja,¹⁶ više ne postoji razlika između javnog i privatnog, koju je još donekle uvažavala ekonomija. Posredstvom znanstveno-tehničkog Aparata progresivno se ta razlika smanjivala sve do potpunog nestajanja. Aparat je privatni život pretvorio u obično javno spremište u obliku najintimnijeg mjesta svog upijanja. To znači da više ne posjedujemo zasebnu nutrinu, osim kao prihvatilište vanjštine. Više nije dana jedna posebna, zasebna unutrašnjost naspram sveopće vanjštine, osim kao njezin neposredni odraz, jer aktivnost nije djelovanje do kojeg se dolazi na pasivan način. Radi se o unaprijed utvrđenim pravilima takozvanog »ispravnog« djelovanja. Ne daje se više sloboda izbora i djelovanja, osim unutar znanstveno-tehnički potvrđenih i društveno funkcionalnih općeprihvaćenih granica podudarnosti i usuglašavanja. Danas više nema onih suprotstavljenih antagonističkih parova (unutra–van) koji su tradicionalnom čovjeku omogućavali da odvoji i zacrta vlastiti životni prostor. Naime, oni su ukinuti, prvenstveno posredstvom ekonomske racionalnosti koja je preobrazila i pretvorila ekonomiju iz važnog *faktora* za razvoj u sve efikasniji *oblik* društvenosti, a naknadno posredstvom znanstveno-tehničke racionalnosti koja je, kao što tvrdi E. Severino, pretvorila svoja sredstva u ljudske ciljeve i to bez ikakve moguće alternative.

Došlo je do toga da danas ne postoji svijet koji istovremeno nije i svijet novca, ali i tehničkih sredstava, znanosti i tehnike, a to dovodi do činjenice da se neupotrebljivim i neprohodnim pokazuje svaki suprotan put, svaka opozicija, izdržljivost, borba kao mogućnost djelovanja koju su ljudi poznavali dok je još postojala razlika između mogućih idealnih svjetova i stvarnog svijeta. Radi se o putu (ili putevima) kojima se čovjek kretao kada je jedina uloga ekonomije i tehnike bila da čovjeku donekle osiguraju materijalne uvjete, ali ne i društveni oblik koji bi u čitavoj povijesti Zapada pronalazio svoje načelo povezanosti u čarobnim formulama, religioznim vjerovanjima, filozofskim idejama i pravnim pravilima koja su pojedincu omogućavala da se ne ograni-

15

Vidi: Fulvio Šuran, »Brunovo poimanje čovjeka kao čovjeka kvalitete«, u: Mislav Kukoč (ur.), *Filozofija Mediterana*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2009., str. 231–242.

16

Radi se o spomenutom izlaganju »Masovni mediji i suvremeni svijet« te izlaganju

»Demokracija u doba tehnike« s Godišnjeg simpozija Hrvatskog filozofskog društva naslovljenog »Demokracija na prekretnici – sloboda, jednakost, pravednost« i održanog u Zagrebu 26.–27. studenoga 2009., povodom 150. obljetnice rođenja Johna Deweya.

čava na proizvodnji kao jedinoj vrijednosti. Ta je vrijednost prije bila u obliku ekonomske, a zatim u obliku znanstveno-tehničke vrijednosti, sasvim uređene i upravljene od strane racionalnosti koja je danas dostigla takav oblik postojanja koji prekoračuje i transcendirira do te mjere da jedino što čovjeku preostaje, kao još jedini mogući neotupljujuć i slobodan prostor, jest ona marginalizirana iracionalnost i ludost. To ne znači da znanstveno-tehnički Aparat ukida pojedincima njihovu slobodu, nego da pojam slobode izjednačava s pojmom odgovornosti (nadležnosti) koja pojedincima osigurava sposobnost kretanja samo unutar točno i funkcionalno određenih područja znanstveno-tehničkog Aparata, koji je zainteresiran više za mehanizme planiranja, organizacije i centralizacije nego za sudbinu pojedinca. To naročito vrijedi u današnje vrijeme kada je klasičan lik kapitalista, vezanog za što veću dobit, zamijenjen tehnokratskim, koji u odnosu na kapitalista izgleda vjerodostojnijim u svom obećanju da će dovesti do radikalnih promjena u ljudskim uvjetima života. Prirodna opozicija (unutra–van) gubi svu svoju snagu, pa čak i svoje izvorno značenje, budući da je sam znanstveno-tehnički Aparat taj koji svojim brzim i neprestanim tehničkim razvojem osigurava svjetsku promjenu prema onim pravilima racionalnosti koja, imajući u sebi utisak (obilježje) veće objektivnosti, oduzima moć i smisao suprotstavljanju subjekata smislu i sadržaju, kao i odgovarajućoj samosvjesnosti. Danas živimo u vremenu kada društveni razvoj ne ovisi više prvenstveno o međuljudskim odnosima, makar oni bili polemični, kao što je to bilo u doba prevlasti ekonomije, već zavisi o automatizaciji znanstveno-tehničkog Aparata koji pojedincima »prodaje« život kojeg imaju. U tom začaranom kontekstu pojedincima ne preostaje ništa drugo nego odgovoriti onome što čuju i vide, svjesno i nesvjesno se odričući specifičnosti vlastite ljudske suštine, dakle, odričući se ljudskosti kako bi se pretvorili, i to u najstrožoj jednolikosti, u članove jednog sustava – ideja, vrijednosti, pravila, igara – gdje svi na jednak način reagiraju, imitiraju i kopiraju one koji ih okružuju. To se događa upravo zato što u jednom znanstveno-tehničkom Aparatu samo sposobnost prilagođavanja osigurava prave uvjete preživljavanja, a u unutrašnjosti Aparata i neku mogućnost utjecaja.

Međutim, zasnivanje vlastitog djelovanja na imitaciji, na prilagođavanju određenim pravilima, za pojedinca znači kraj velike obmane. Postojala je iluzija koja je čovječanstvo, počevši od određenog stadija razvoja, zavaravala svaki put kada je ono smatralo da se može bolje odraziti u pojedincu nego u vrsti, jer kada je pojedinac podređen vrsti ne preostaje mu drugi oblik života od (populistički shvaćenog) Nietzscheovog *vječnog vraćanja istog* ili Horkheimerovog negativnog *prilagođavanja* (mimikrije).

Nasuprot društvu uređenom prvenstveno na ekonomsko-liberalnim načelima, u tehničkom društvu otuđenje (alijenacija) dostiže svoj vrhunac jer obuhvaća društvo u cijelosti. Odgovornost za to stanje univerzalne pasivizacije društva i, posljedično tome, otuđenje samog pojedinca nije tehnika shvaćena kao sredstvo, nego kao svrha koja se, neovisno o životnim uvjetima čovjeka, zasniva na uređivačkom načelu i pravilu djelovanja koje određuje i naređuje da se mora ostvariti sve ono što je moguće uraditi. Pod pokroviteljstvom tog kategoričnog imperativa (ili vrhunskog načela) tehnika više ne odgovara ljudskim potrebama, već neprekidnom ostvarenju vlastitih beskonačnih mogućnosti. Više ne uvažava one humanističke osnove koje su predstavljale temelj civilizacije u kojoj djeluje. U trenutku kada tehnički razvoj ne posjeduje drugu alternativu i svrhovitost osim svojeg neprestanog povećavanja, pojedincu ne preostaje drugo opravdanje koje bi donekle moglo osmisliti njegovo postojanje, osim pasivnog prihvaćanja sve podređenije uloge unutar prevladavajućeg Aparata u vidu funkcionalnosti. Prema riječima Hegela, pritom podređuje

subjektivni duh objektivnom duhu koji, preoblikovan u znanstveno-tehnički Aparat, vlada svijetom i koji, imajući vrijednost kao jedinu efikasnost, može opravdati i prihvatiti pojedinačno postojanje samo kao tehničko znanje, proizvodnu sposobnost i efikasnost. Budući da u suvremenom postmodernom razdoblju sveopće globalizacije znanstveno-tehnički Aparat predstavlja jedinu moguću stvarnost, za pojedinca ne preostaje ništa drugo nego poistovjećivanje s poslušnim službenikom sustava, neovisno o položaju kojeg zauzima unutar istog. Razlog tomu je u činjenici da suvremeni pojedinac ne posjeduje osobnu povijest, jer je u suvremenom tehničkom razdoblju pojedinac rob vlastite aktivnosti ili moći koju obnaša.¹⁷

Funkcionalnost kao oblik identiteta suvremenog čovjeka

U trećem dijelu teksta pažnju usmjeravam na sagledavanje funkcionalnosti kao svrhovitog djelovanja koje je u suvremenom postmodernom razdoblju postalo i vladajućim oblikom »identiteta«. Namjera je pokazati kako se korišteno poimanje identiteta rađa unutar zapadne antropološke misli. Prije tog poimanja koje se zbilo s rađanjem filozofije, treba napomenuti kako ni izvan zapadnog kulturnog obzora pojedinac nije bio svjestan specifičnosti osobnog identiteta, jer ga je shvaćao samo u obliku pripadanja određenoj grupi s kojom se poistovjećivao i u kojoj se prepoznavao.

Jedino se u antičkoj Grčkoj, što se zapadnjačke tradicije tiče, rođenjem filozofske misli počelo misliti na osobnost kao na jezgru koja, neovisno o promjenjivim životnim situacijama koje opterećuju pojedinca, uvijek ostaje jednaka sebi, tj. sposobna je osigurati stalnost u obliku identiteta s kojim se pojedinac prepoznaje, ali istovremeno i razlikuje od ostalih.¹⁸ Naime, prepoznavanje osobnog identiteta podrazumijeva i prepoznavanje drugosti, odnosno različitosti drugoga od sebe. Ovaj proces razlikovanja predstavlja i prepoznavanje množine, pluraliteta subjekata, te se rađa istovremeno s identitetom. U suvremenom razdoblju marksističko poimanje otuđenja ili alijenacije ne obuhvaća više samo podređenog (radnika) nego i nadređenog (kapitalista), budući da ni jedan ni drugi nisu više subjekti vlastitog djelovanja, koliko predikat ekonomskog sustava koji, prikazujući se kao pravi i zasebni subjekt, prestano reproducira one konkretne pojedince koji proizvode. Reproducira ih kao personifikacije ekonomskog sustava, kao maske u kojima se odražava gusta mreža međusobnih odnosa koji djeluju unutar sustava i prema kojima su pojedinci samo obični zastupnici. U tom novonastalom kontekstu više se ne može govoriti o otuđenju, nego o poistovjećivanju, odnosno identifikaciji, i to u smislu da individualni subjekt ne nalazi u sebi drugi identitet osim funkcije koja mu je dodijeljena od strane vladajućeg znanstveno-tehničkog sustava vrijednosti.

U trenutku kada strogi, rigorozni zakoni ekonomskog sustava budu neposredno uvjetovani od još strožih zakona znanstveno-tehničkog sustava, tada će započeta identifikacija pojedinaca s vlastitom funkcijom (funkcijom koju obnašaju) biti dovršena, a funkcionalnost koja će u međuvremenu postati autonomna obuhvatit će i preostale slobodne, još neobuhvaćene djeliće identiteta oduzimajući im preostalu moguću smislenost. Uvjeti proizvodnje

17

Radi se o situaciji koja označuje kraj pojedinca, kao i svih onih uvjeta koji bi još nekako mogli naznačiti ili predvidjeti moguću *renovatio mundi* (makar u vidu filma *Matrix*).

18

Platon je taj centar ili jezgru nazvao 'duša' ili *psihe* – dvije riječi od kojih nas prva vraća na *ánemos*, što znači 'vjetar', 'dah', a druga na *psyché*, što znači 'dah', 'disanje'.

već sada, postajući sve više tehnički određenima, smanjuju i preostali proizvoljni prostor tržišta, ograničujući tako i preostalu slobodu djelovanja koju je ekonomsko tržište još odobravallo. Zbog učestalih kriza koje su dio plana ekonomskog sustava, automatski se poništava i polje slobodnih inicijativa, podliježući uvjetima sve uspješnijeg i djelotvornijeg znanstveno-tehničkog sustava koji, kao dio ovlasti, određuju i život ljudskih bića, a u njihovim je djelovanjima moguće primijetiti samo pasivan odraz tehničke stvarnosti.

To stanje stvari neminovno vodi i do toga da se identitet pojedinca u cijelosti preslikava u svoju funkcionalnost naspram Aparata koji u odnosu na pojedinca djeluje na način one iste slijepa nužnosti, izvanjske i nekontrolirane, koju su svojevremeno antički narodi prepoznavali i pripisivali prirodnom zakonu. U tom sveopćem tautološkom kruženju u kojem dominirajući sustav vrijednosti djeluje kao autor, a čovjek kao glumac, slobodni pojedinac koji nalazi svoj identitet u vlastitoj duši, prema kršćanskoj tradiciji više nema smisla, već je to personifikacija koju predstavlja njegova profesionalnost. Nasuprot tradicionalnom čovjeku, znanstveno-tehnički sustav vrijednosti stvorio je novi tip individue: tehnološkog čovjeka. Treba istaknuti da je i za postmodernog i za tradicionalnog čovjeka glavna osobina ostala nepromijenjena, a to je zadržavanje odnosa s drugim od sebe. Razlika je u tome što suvremeni pojedinac ne posjeduje osobine prirode i nije oličenje prirodnog čovjeka, nego Aparata, budući da više nije u odnosu s vlastitim identitetom, nego prvenstveno s funkcijom koju obnaša.

Tamo gdje znanstveno-tehnički sustav vrijednosti postaje neophodan životni preduvjet, nadanje u ponovno uspostavljanje osobnog identiteta iznad i izvan same funkcionalnosti samo je po sebi besmisleno. Besmisleno, iako ekonomski profitabilno, zato što označava neuviđanje kako znanstveno-tehnički Aparat, koji nema u vidu dostignuće nekakvog posebnog cilja, a još manje ostvarenje bilo kojeg smisla, djeluje unutar savršene tautologije kojoj je glavna i jedina svrha samoj sebi biti glavni proizvod i cilj, i to u liku neprestanog, kontinuiranog i beskonačnog umnožavanja, koje se prepoznaje u liniji proizvoda poznatih i kao prve, druge, treće itd., generacije. Na toj razini tehničkog razvoja to se usuglašavanje i podudarnost ne poistovjećuju s neslobodom. Razlog je u tome da i samo poimanje slobode iziskuje da ona bude obuhvaćena, dakle, shvaćena unutar te podudarnosti, odnosno usuglašavanja. Prema tome, danas postajemo očevicima sve šireg i rasprostranjenijeg procesa anuliranja osobnog identiteta (deidentifikacije) pa, usprkos tomu što se još ne može pouzdano tvrditi da se sve veći broj pojedinaca pretvorio u funkcionalni dio znanstveno-tehničkog Aparata, ipak je moguće primijetiti kako je njihovom djelovanju već oduzeta ona svrhovitost koja je čovjeka razlikovala od ostalih živih bića. Kao službenici Aparata suvremeni su pojedinci sve više deidentificirani u znaku zamjenjivosti kao uglednog mjesta unutar kojeg se odvija proces deidentifikacije, a sebe promatraju kao obične nositelje i izvršitelje usluga koje, radi sve veće djelotvornosti onog dijela Aparata u čijoj su službi, ne dopuštaju da se uviđa njegov autor (začetnik), jer je zapravo odsutan. Spomenuto dovodi i do toga da je cjelokupno obzorje znanstveno-tehničke funkcionalnosti pojedincu nedostupno i neshvatljivo. Nasuprot onome što se događa unutar ekonomskog obzorja, gdje se ljudska bit otuđuje u drugo od sebe, unutar suvremenog tehničkog obzorja poistovjećuje se s drugim od sebe u obliku važećih postupaka od strane Aparata kao univerzalnih preduvjeta života. No, u trenutku kada identitet sebe shvaća i pronalazi u identifikaciji, pojedincu je oduzeta svaka mogućnost da sebe zamijeti (percipira) izvan funkcije koju obnaša. Oduzeta mu je i ona mogućnost koju je dopuštao sustav ekonomskog otuđenja, a to je vraćanje izvornoj, nefunkcionalnoj ljudskoj naravi.

Zbog toga je unutar suvremenosti potrebno tražiti novo i, za vrijeme u kojem živimo, adekvatno značenje tradicionalnih pojmova kao što su individua ili pojedinac, subjekt, osobnost, masa, sloboda, komunikacija, psiha, tjelesnost, traženje smisla itd. Naime, u suvremenom etički relativističkom razdoblju njihovo je prijašnje poimanje neminovno postalo istrošeno i deplasirano, budući da se radi o takvim pojmovima koji su svoje izvorno značenje i adekvatni smisao nalazili unutar antropološkog obzorja života i djelovanja, a koji se danas sve više pokazuju neadekvatnima i nefunkcionalnima, jer im više nije moguće osigurati valjano značenje.

Fulvio Šuran

Decline of Personal Identity in the Modern Technical Age

Abstract

After the introduction which deals with the problem of identity and the difficulty of real recognition in the modern western cultural environment, in the first chapter I am going to analyse some aspects of the modern western thought, which have brought to surface the problem of identity in all its forms. In the second chapter I will concentrate on the concept of the single person as individual, as it is a concept of mainly western origin, which finds its origin in ancient philosophy while in the modern technical age it finds all the conditions for its end. The third part will focus on the examination of functionality as a new kind of "identity", which, inevitably, brings to a larger process of deidentification, considering that human action has lost the functionality that used to distinguish humans from other living beings. Because of this, the complete horizon of technical functionality is becoming more inaccessible and obscure. Thus, it is within this horizon that we should look for and find new meanings for already old and worn out concepts, among which there is also identity, which has found its sense and origin in the previous, anthropological horizon.

Key words

scientific-technical apparatus, empirical individual, partial identity, system of values, personal identity, freedom as hidden slavery, deidentification, culture of relativism, culture of insignificant choice, freedom of inability